

MIHÁLYI PÉTER

A TANULÁS, MINT CSODAFEGYVER?

Joseph E. Stiglitz és Bruce C. Greenwald: A tanuló társadalom megteremtése című 700 oldalas tudományos munkáját átalakulás-gazdaságtani perspektívából tekintjük át az alábbiakban. Az Arrow híres "termeléssel szerzett tudás" koncepciójához való visszatéréssel a szerzők szembefordultak a főáramú közgazdaságtannal, azt állítva, hogy a szabad kereskedelem, a tőke liberalizáció a munkaerő és valutapiacok többnyire akadályozzák a tanulást. Az ismertető írójának álláspontja szerint Stiglitz és társszerzője a tanulás kifejezésnek olyan tág értelmezését adja, amitől az már majdnem értelmetlenné válik.

Stiglitz, J. E. – Greenwald, B. C. (2016): *A tanuló társadalom megteremtése. A növekedés, a fejlődés és a társadalmi haladás kérdéseinek új megközelítése.* Budapest: Napvilág Kiadó

Jánossy Ferenc (1914-1997) emlékének

1. BEVEZETÉS

Személy szerint nagy örömmel tölt el, hogy az elmúlt években ismét divatba jöttek a vaskos elméleti írások. Piketty páratlan világvisszhangot kiváltó műve 703 oldal, a jelen írás tárgyát képező Stiglitz–Greenwald (továbbiakban: SG) kötet 679 oldal terjedelmű.¹ Lehet persze azon ironizálni, hogy az ilyen vastag könyveket kevesen olvassák végig – ez nyilván így is van –, de az a lehetőség, hogy az ezekben a művekben felvetett kérdéseket a szerzők a lehető legalaposabban végigtárgyalják, módot ad arra, hogy a részkérdések specialistái ellenőrizhessék, újraértelmezhessék a leírt állításokat és pontosan lássák azt az elméleti keretet, amiben a szerzők gondolkodnak. Nyilvánvaló, hogy mindez egyáltalán nem lehetséges egy folyóiratcikk (*paper*) esetében, ahol a műfaj szabályai szerint csak egyetlen egy állítást lehet megfogalmazni, bizonyítani, és a szakirodalmi háttérből is csak az utóbbi 3-4 év munkáit szokták megemlíteni. Márpedig a valóság mindig sokrétű, összetett, egymásnak ellentmondó hatások eredőjeként alakul, ezért az ilyen *paper*-ekben kimunkált, egytényezős magyarázatok szükségszerűen korlátozott relevanciával bírnak csupán.

SG könyve egészen bizonyosan eleget tesz a magasabb igényű elvárásoknak. Szinte minden fejezethez tartozik egy-egy függelék, ahol a szerzők modellszerűen is bemutatják, levezetik a főszövegben található, viszonylag közérthető nyelven megfogalmazott elméleti következtetéseiket. Mi több, a könyvek szokásos terjedelmét is meghaladó

¹ Mindkét esetben a magyar kiadás szerint.

oldalszám még azt is lehetővé teszi, hogy a könyv utolsó részében (20-22. fejezet és Utószó) olyan szellemóriások fejtsek ki viszonylag hosszan saját véleményüket az alapkoncepcióról, mint Philippe Aghion, Robert Solow és Kenneth J. Arrow.

Minden tekintetben roppant ambiciózus alkotásról van tehát szó. Úgy tűnik számomra, hogy a szerzők valami ahhoz hasonló, súlyos művet akartak letenni az asztalra, mint Marx és Engels fiatalkori írása, *A kommunista kiáltvány* [1844, 2004] vagy az amerikai W.W. Rostow nem-kommunista kiáltványa, a *Gazdasági növekedés szakaszai* [1960, 1969] főcímet viselő gazdaságtörténeti monográfia. Mint az SG kötet alcíme is jelzi, a szerzők a közgazdaságtan legfontosabb építőelemének, a növekedés- és fejlődés-elméletnek az újrafogalmazására tesznek egy kísérletet. S tegyük hozzá rögtön, valójában a külkereskedelem elméletét is új alapokra kívánják helyezni.

2. A GONDOLATMENET KIINDULÓPONTJA ÉS FELÉPÍTÉSE

Az újrafogalmazási kísérlet kiindulópontja a mainstream, hosszú távú (egyensúlyi) növekedési modell, a Cobb–Douglas féle termelési függvény, az $Y = A(K^\alpha L^{1-\alpha})$ egyenlet, a Solow-modell és a Phelps-féle arany szabály elvetése, merthogy ebben a modellcsaládban a technológia fejlődése szükségszerűen exogén.² Elmélettörténetileg ez a kritika – mint ezt SG a könyvben több ízben is nagy tisztelettel hangsúlyozza is – nem saját találmányuk, hanem Arrow [1962] *learning by doing* (csinálva tanulás³) koncepciójából származik. Ebben a nevezetes tanulmányban Arrow arra az Adam Smithig visszavezethető, egyszerű és könnyen elfogadható összefüggésre építi saját fejlődéselméletét, miszerint minden egy egyszerű, jól megszervezett termelő munka „ikerterméke”-ként a társadalmi összhaszon része az is, hogy a dolgozók, legyenek akár egyszerű kétkézi munkások, mérnökök vagy vállalatigazgatók folyamatosan tanulnak.⁴ Amikor a csizmadia csizmát készít, a fodrász haját vág, a gyakorlás által maga is jobb, termelékenyebb dolgozó lesz, és ez akkor is igaz, ha mindeközben semmi új, eredeti dolgot nem talál ki, pusztán átveszi és gyakorolja a másutt már kitalált és bevezetett technológiákat. SG szerint a gyakorlatban, egy nemzetgazdaság fejlődése szempontjából, az információterjedésnek ez a módja valójában fontosabb is, mint az új információ, az innováció létrehozása [2016:528]. És valóban, ha végig tekintünk a világ országain, akkor könnyű megállapítani, hogy a tudásbeli különbségek még egy-egy országon, s azon belül egy és ugyanazon iparágon belül is igen számottevőek.⁵ E „tudáskülönbség” alapján – teszi

2 Ha valaki már elfelejtette volna, ezt fejezi ki a függvény A skalárja.

3 Az Arrow-cikk magyar fordítása – a jelen cikk mondanivalója szempontjából szerencsés módon – a „termeléssel szerzett tudás” megfogalmazást használja.

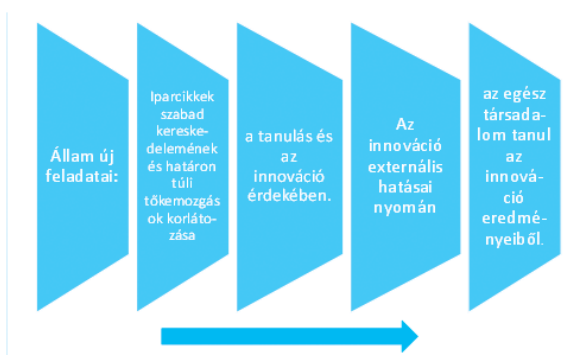
4 Természetesen az SG könyv nem az első, amely Arrow [1962] cikkéhez visszanyúlt. Ld. Young [1991] cikkét és az SG szerzőpáros 2006-ban megjelent publikációját is.

5 Lewis [2004, 2008] nagyszerű monográfiájában számos ilyen példát elemez. Például azt a tényt, hogy a 90-es évek végén Japánban a kiskereskedelemben dolgozók termelékenysége mindössze 50%-át tette ki az amerikai termelékenységnek, miközben az autópár óriásvállalatai – például a Toyota – termelékenységben legalább 30%-kal megelőzték az amerikai autógyárakat. Még ennél is nagyobb országok közötti termelékenységi különbségeket találtak a szakértők a lakásépítésben.

hozzá SG immáron pluszként az Arrow-féle elmélethez – a termelésben járadék keletkezik, a nyereségfüggvény nem lehet konvex, így a piac csak véletlenség okán kerülhet egyensúlyi állapotba [2016:67].⁶

A könyv központi gondolatmenetét az alábbi ábrával próbálom meg szemléltetni.

1. ábra: A könyv központi gondolata

Forrás: Saját szerkesztés

Szavakban megfogalmazva: SG úgy látja, hogy a globalizált világgazdaság rendszerében **a társadalmi és a magánhozamok közötti szakadék** egyre inkább tágul, s ez az állam feladatainak újragondolását igényli. A korlátozások nélkül érvényesülő szabadkereskedelem, a tőke és a munkaerő határokon keresztül szabad áramlása, a szabadon lebegő valutaárfolyamok rendszere, a pénzpiacok liberalizációja⁷, valamint a szellemi tulajdonjogok szigorú védelme azért problematikus, mert a kevésbé fejlett országokban – értsd: az Egyesült Államokon kívül minden más országban – a vállalatok és a vállalatokban dolgozó mérnökök, munkások, vezetők stb. a nyomasztó amerikai piaci fölény miatt nem kapnak lehetőséget a tanulásra, innovációra és üzleti értelemben kutatni sem érdemes. Márpedig a tanulás és az innováció a növekedés alapforrása az adott ország minden vállalata, minden egyes polgára számára. A fejlődő – vagy SG szóhasználatát követve: a „fiatal gazdaságok” és a „fiatal iparágak” (*infant industry, infant economy*) – számára két okból is alapvető fontosságú, hogy védjék piacaikat és ezáltal lehetővé tegyék vállalataik számára a tanulást, kutatást és a felzárkózást. Egyrészt azért, hogy maguk az országok, maguk a vállalatok is tanuljanak, másrészt pedig azért, mert **az újonnan megszerzett tudás számottevő, dinamikus tovagyrűző hatással bír.**

6 A szerzők többször is visszatérnek ahhoz az ugyancsak fontos és – szerintem is teljesen helyénvaló – mainstream-kritikához, miszerint a modern piacgazdaságokban szinte mindenütt a növekvő hozadék érvényesül, ami önmagában is elegendő ok arra, hogy a neoklasszikus egyensúlyi modell érvényét veszítse.

7 Ezzel kapcsolatos bíráló nézeteik kifejtése során a szerzők a populistá szellemiségű szóhasználatától sem riadnak vissza. Így például spekulatív üzletekről, rabló hitelekről beszélnek, s a gondolatmenet végén oda lyukadnak ki, hogy „egyes esetekben hatékonyabb, ha az állam közvetlenül maga végzi a (beruházási – M.P.) források elosztását [2016: 435-436].

Ezzel szemben – és itt térjünk vissza egy pillanatra a már említett csizmadia példájára –, ha egyszer az USA-ban kifejlesztették annak módját, hogy miképpen lehet olcsón és jól csizmát gyártani, akkor a világ többi országában ezzel egyetlen egy új gyár sem fog tudni versenyezni. És ez nem azért baj, mert X ország rákényszerül az importra, hanem azért, mert így az ország egyik vállalata sem fog soha megtanulni csizmát gyártani. Ha pedig már működött egy ideig a csizmagyár, de a szabad versenyben alulmarad – a példa okáért – az amerikaiakkal folytatott versenyben, s csődbe megy, akkor elvész a felhalmozott tudás is [2016:530] és természetesen a tovagyrűző pozitív hatások is megszűnnek. SG szerint gondolatmenetük visszamenőlegesen is érvényes. Mint írják, „az a tény, miszerint egyes országok és vállalatok »**megtanultak tanulni**«, segít megmagyarázni, hogy miért növekedett olyan feltűnően az életszínvonal az elmúlt két évszázadban, miközben a megelőző évezredek a stagnálás jellemezte e téren” [2016: 393]. Másképpen fogalmazva, a fejlődés titka a tanulás, a tanulás megtanulása.

3. AZ ELMÉLET BÍRÁLATA

Ezen a ponton – e sorok írójának reménye szerint – az olvasók többsége megáll majd és tamáskodni fog. Először is azért, mert azt, hogy a fejlődő országok, a fiatal iparágak számára a szabadkereskedelem nem kívánatos, legalább 300 éve ismételtetik egyes közgazdászok. A legfontosabb példa erre az Egyesült Államok. Alexander Hamilton, az alapító atyák egyike, aki 1789 és 1795 között az akkor valóban fiatal, új és feltörekvő ország pénzügyminisztere is volt, a szabadkereskedelem ellenzőjeként és a protekcionizmus híveként került rá az amerikai történelem lapjaira.⁸ Csakhogy napjainkban – vagyis már legalább egy éve – Trump elnök a szabadkereskedelemről folyamatosan azt állítja, hogy az az Egyesült Államok számára hátrányos és Kínának, Mexikónak, Indiának stb. válik előnyére. Akkor most, hogyan áll a helyzet? Erre az ellentmondásra nincs SG könyvéből adódó válasz.⁹

Hemingway gyönyörűséges könyvcímét felidézve azt is megkérdendzheti a figyelmes olvasó, hogy „kiért szól a harang”. Milyen alapon állítja SG Kínáról, Egyiptomról vagy éppen Magyarországról, hogy „fiatal gazdaság”? Kinek szólnak a könyv gazdaságpolitikai tanácsai? Fekete Afrikai legszegényebb országainak, vagy az Európai Unió 10 újonnan csatlakozó – és persze relatíve elmaradott – tagországának? Nagyon nem mindegy.

Másfelől a tovagyrűző, dinamikus externális hatásokra való hivatkozás is önellentmondásra vezet. Ha – a már használt példánál maradva – a fejlődő ország csizmagyára csődbe megy, akkor éppen a tovagyrűző hatások miatt mégsem vész el a felhalmozott tudás. Az állását veszítő mérnök vagy munkás egy másik gyárban, más árucikket ter-

8 Az ő nézeteit vették át olyan európai közgazdák, mint Friedrich List [1843, 1941], akik azután ezt elterjesztették a kontinensen. List nagy hatással volt Kossuth Lajos és más reformkori magyar politikusok gondolkodására is. Többször is járt Magyarországon.

9 Nem is lehet, hiszen a könyv első, angol nyelvű kiadása 2014-ben jelent meg, akkor még szó sem volt arról, hogy Donald Trump az Egyesült Államok elnöke lehet.

melve dolgozhat tovább, a más cégek által átvett tudás – például a beszállítóknál elért minőségi javulás – úgyszintén megmarad.

Összintén szólva, SG fő mondanivalója – hogy ti. a tanulás és a tanulási képesség a növekedés legfontosabb magyarázata – számomra egyáltalán nem meggyőző. A szerzők úgy tesznek, mintha nem tudnák, hogy

1. ... a kapitalista gazdaság lényege a versengés (*rivalry*). Mindig vannak elsők, másodikak és utolsók [Lavoine, 1985]. Olyan, hogy a világ minden országa egyformán fejlett legyen, csak az utópiák világában létezhet.
2. ... a piaci verseny az innováció legfőbb ösztönzője és ez még akkor is így van, ha a piaci versenynek van fékező hatása is az innovációra (ld. monopóliumok kialakulása).¹⁰
3. ... az azonos profilú vállalatok közötti termelékenység-különbséget egyáltalán nem a tanulás eredményessége, hanem a jobb menedzsment¹¹, a növekvő hozadék és az ebből fakadó természetes monopolhelyzet, illetve sok esetben pusztán a jó szerencse magyarázza. Nem sok értelme lenne egy olyan állításnak, miszerint a Facebook azért sikeres, mert vezetői „megtanultak tanulni”, a Nokia pedig azért szorult ki a világpiacról, mert az ottani vezetők „rosszul tanultak”.
4. ... az a (munka)naponként 75 ezer ember, aki elveszíti állását az USA-ban, nem azért lesz munkanélküli, mert nem tud tanulni, hanem azért, mert a gazdaság szerkezete változik. Egyes iparágak – mint például a lapkiadás vagy a kiskereskedelem – évtizedeken át növelték a foglalkoztatást, azután meg egy ponton a technológiai váltások nyomán, elkezdték elbocsátani az alkalmazottaikat.
5. ... a járadékvadászat (=korrupció) a fejlődő országokban sokkal nagyobb probléma, mint a legfejlettebbekben. Ezért minden esetben komoly kockázata van annak, ha egy ország kormánya önkényesen választja ki a „megvédendő” iparágakat, vállalatokat. Nagyon megnő a veszélye annak, hogy ezen cégek tulajdonosai foglyul ejtik az államot, vagyis könnyen válhat ez az iparstratégia a korrupció melegágyává.¹²

Amit a szerzők „tanulás”-nak neveznek, az részben...

1. ... alkalmazkodás [2016]. A piaci viszonyokhoz minden vállalat igyekszik alkalmazkodni, de ez nem mindig sikerül, s a kudarcok mögött rendszerint a menedzsment – utólag rossznak bizonyult – döntései állnak.
2. ... alapkészségek elsajátítása. Ez teljesen rendben van. Nyilvánvaló, hogy az alapfokú oktatásban megszerezhető készségek – az írni-olvasni tudás, a szövegértés, a ma-

10 Erre a súlyos hiányosságra már Berlinger [2017] összehasonlító elemzése is felhívta a magyar olvasók figyelmét.

11 Erre hozzászólásában Solow is utalt, közvetlenül hivatkozva azokra az empirikus kutatásokra, amelyeket Lewis [2004, 2008] foglalt össze.

12 Ezt a kelet-európai olvasók számára nyilvánvaló ellenérvet az SG könyvéhez csatolt külső vélemények között megtalálhatjuk Philippe Aghion hozzászólásában [2016:534]. Hasonló következtetésre jutottunk Szelényi Ivánnal közösen írt tanulmányainkban is [Mihályi – Szelényi, 2016, 2017].

tematika, egyszerűen mindaz, amit az PISA-teszttel mérni lehet – nagymértékben megmagyarázzák, hogy milyen gyorsan tud fejlődni egy ország. De ennek viszont kevés köze van a „tanulva csinálás” arrow-i kiindulópontjához.

3. ... a globalizált világgazdaságban való sikerhez szükséges kulturális attitűdök kifejlesztése, illetve tudatos importálása (ld. protestáns etika az iparosodás idején, konfucianus meritokrácia, angolszász nyelvi és kulturális vívmányok átültetése az elmúlt három évtizedben Kelet-Európában¹³). Ehhez kell az állami beavatkozás, de nem az iparpolitikában vagy a külgazdasági kapcsolatokban.
4. ... másolás. A vállalati szintű versenyképesség – a csúcsvállalatoktól eltekintve – mindenütt a létező technológiák átvételét jelenti. Ezen a módon fejlődött látványosan, gyors ütemben egykor a Szovjetunió, később Japán, illetve Dél-Korea.

Számos elvi ellentmondás forrása az a tény, hogy mindkét szerző amerikai és könyvüket elsősorban az **amerikai olvasóknak** szánták. Érthető módon úgy akartak fogalmazni, hogy az amerikai olvasók számára érthető és vonzó legyen a fő mondanivaló. Kezdjük azzal, hogy miután az amerikai iskolarendszer köztudottan gyenge, a tanulás jelentőségéről beszélni az USA-ban népszerű gondolat minden társadalmi réteg számára. A felső középosztály és a középosztály számára azért, mert ez a két csoport azt gondolja magáról, hogy elsősorban az általuk megszerzett tudásnak köszönhetik viszonylagos jólétüket [Reeves, 2017], míg a szegények számára azért szimpatikus az oktatás jelentőségét hangsúlyozni, mert éppen azt várják az államtól, hogy az költsön többet az ő gyermekeik oktatására. Az amerikai kulturális értékvilágban a kereskedés, a kereskedésre való hajlam és képesség soha nem játszott olyan megbecsült szerepet, mint – mondjuk – a klasszikus görögség idején, a modernkori Európa északi államaiban (pl. Hanza-városok) vagy a Közel-Keleten évezredek óta. Így a kereskedni tudás említésre sem kerül a könyvben, noha nyilvánvaló, hogy számos fejlődő ország sikeres fejlődése részben ennek köszönhető.

Véleményem szerint SG nem érzékeli és/vagy nem érzékelteti annak a jelentőségét, hogy az USA 100 éve a világ legfejlettebb (= legtermelékenyebb) országa, és ez az előnye 2008 óta csak fokozódott. S ha ez így van, akkor viszont nem kerülhető meg az a kérdés, hogy miért sikeres az amerikai gazdaság annak ellenére is, hogy – mint az előző bekezdésben megállapítottuk – az amerikai oktatási rendszer gyenge teljesítményt nyújt.

Szinte érthetetlen, hogy SG gondolatmenetében miért nem kerül elő az az ellentmondás, miszerint a szabadkereskedelem aszimmetrikus korlátozása és/vagy a nemzeti valutaárfolyam mesterségesen alacsonyan tartása csak az USA számára reális lehetőség, mert olyan világhatalom, amely – a múlt példái szerint – képes rákényszeríteni gyengébb kereskedelmi partnereit arra, hogy piacakra korlátlanul beengedjék az amerikai árukat, miközben Washington vámokkal és tilalmakkal kizárta a piacairól a partnerországok bizonyos exportcikkjeit.¹⁴ Furcsa az a mondat is, miszerint „a belföldi termelés-

13 A magyarországi Közép-európai Egyetem (CEU) működése éppen ebből a szempontból mondható kiemelkedő jelentőségűnek a magyar gazdasági és társadalmi fejlődés számára.

14 Erre az ellentmondásra egyébként Solow hozzászólása is utal, sőt még egy lényeges ponton tovább is gondolja a problémát. Mint írja, egy fiatal gazdaság számára létfontosságú, hogy exportra is termeljen,

ből is származnak tanulással kapcsolatos előnyök” [2016: 77]. Ez megint csak a nagy országokra érvényes (az USA mellett Indiára vagy Kínára is), de igen kevésé használható tanács az utolérést célul kitűző, fejlődő országok számára [Mihályi, 2011].

Bár a szerzők gondot fordítanak arra, hogy megemlítsék, vannak konzervatív beállítottságú társadalmak és országok, amelyek a változatlanságra épülnek [2016:96], mégis hiányzik annak a kimondása, hogy az ilyen esetekben nem a tanulás hiányzik az adott társadalomból, hanem a modernitás igényeihez, a globalizált világgazdaságban való sikeres helytálláshoz szükséges értékek. Nehezebb esetben éppen az ezzel ellentétes értékekről gondolja az adott ország lakosainak többsége, hogy ezek a számára megvédendő értékek.¹⁵

És végül, a szerzők szűkkeblű, szemellenzős amerikai turisták módjára még csak említést sem tesznek a protekcionista gazdaságpolitika terén az egykori szocialista tervgazdaságok, illetve a hozzájuk sok tekintetben hasonlóképpen működő katonai diktatúrák működése idején felhalmozott tapasztalatokról. Ez persze – részben – érthető és akceptálható is. Nincs személyes (zsigeri) tapasztalatuk a diktatúrák, az autokratikus, centralizált és inkompetens államok működéséről. Ennek ellenére nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az USA-n kívül csak nagyon kevés példa van arra, hogy az államilag finanszírozott kutatási-fejlesztési (K+F) programok (melyeket SG a tanulás részeként értelmez) érdemben növelték volna egy ország versenyképességét. Legfeljebb Japán és Dél-Korea tekinthető ebből a szempontból sikeresnek. Kína esetében pedig csak a méretgazdaságosság miatt van érdemleges, pozitív versenyképességi hatása az állami K+F-nek. És bizonyára nem ismerik a szerzők az alábbi, Buharintól [1918] származó gondolatmenetet sem miszerint az imperializmus korában a vámok önmagukban nem oltalmazhatják meg a hazai ipart; a szegény országokkal szemben a gazdagok exportprémiumokat alkalmazhatnak, tehát a szabad kereskedelemmel szemben csakis a külkereskedelmi monopólium rendszerét lehet szembeszegezni. Buharin már nagyon korán világosan látta, hogy amennyiben egy ország komolyan elkezd korlátozni a külkereskedelmét, akkor nehezen tudja elkerülni, hogy előbb-utóbb létre jöjjön a minden ágazatra és minden vállalatra kiterjedő, totális állami külkereskedelmi monopólium. És – mint

---

mert csak így tudja érvényesíteni a méretgazdaságosságot, és így tudja folyamatosan biztosítani, hogy a külpiaci verseny hatására a termékek és szolgáltatások minősége folyamatosan javuljon. Másfelől viszont – az SG logika alapján – a belső piac védelme lenne indokolt. Ez a kétféle argumentáció („mi szabadon akarunk exportálni, de korlátozzuk az importot”) szükségszerűen konfliktusok forrása lesz. „Azt el tudom képzelni” – írja roppant udvarias formában Solow, példaképpen éppen Brazília esetét említve –, „hogy a világ elfogadja egyik vagy másik iparág védelmét, de egy fiatal gazdaság egészének védelmét nem könnyű eladni.” [2016: 540]

15 A magyar irodalomból példa erre Jókai Mór regénye, *A kőszívű ember fiai*. Mint ismeretes, a regény azzal kezdődik, hogy a családfő, Baradlay Kázmér halálos ágyán azt a parancsot adja feleségének, hogy gyermekeit a múlt igényei szerint nevelje: „Egy nagy művet alkottam, melynek nem szabad velem együtt összeroskadni. A föld ne mozogjon, hanem álljon.” (Első rész. <http://mek.oszk.hu/00600/00695/html/01.htm#2>) A mai nemzetközi politika porondján erről szól a közel-keleti terrorszervezet, az ISIS küzdelme is, amit a fejlett világgal szemben folytat: az iszlám kalifátus 1000 éve letűnt értékei és szabályai szerint akarják berendezni mai világukat. Végso soron a Trump-szavazók is konzervatívnak mondhatók ebben az értelemben.

ezt itt, Kelet-Európában minden közgazdász tudja – valóban ez a történet a Szovjetunióban és a hozzá hasonló szomszéd államokban is.

4. PÁRHUZAMOK A JÁNOSSY-ÉLETMŰVEL

A mai magyar közgazdászok közül kevesen olvasták és ismerik Jánossy Ferenc munkáit. Akik viszont ismerik, azok számára a SG könyv sok gondolata ismerősen csenghetett. Amit Arrow [1962] nyomán „csinálva tanulás”-nak neveznek a szerzők, azt Jánossy képszerűbben úgy fogalmazta meg, hogy „a gép az ember tanítómestere”.¹⁶ Az ő példáját idézve, itt arról van szó, hogy esztergálni csak esztergapadon lehet megtanulni – az iskolapadban, elméleti előadáson aligha. Ebben az értelemben tehát nincs helyettesítési lehetőség tőke (K) és munka (L) között – mind a kettőre egyformán, egyidejűleg és többé-kevésbé rögzített arányokban van szükség.

Jánossy számos művében vizsgálta azt a lehetőséget, amikor ezek az arányok az állami gazdaságpolitika szándéka szerint felborulnak. Például akkor, amikor az iparosítás érdekében az állam „**gazdaságtalan beruházások**”-at rendel el, s ezek megvalósulása érdekében korlátozza a piac működését. Jánossy is azt mondja, hogy ennek csak akkor van értelme, ha a többletberuházás a munkaerő kibontakozását – az SG modell szóhasználatával: a tanulást – segíti. A szovjet iparosítás példája azt mutatta, hogy ez bizonyos körülmények között tényleg lehetséges, de ehhez kegyetlen és hatalmas elnyomó apparátusra van szükség, és csak az életszínvonal rovására valósítható meg. Ám a mából visszatekintve igencsak valószínű, hogy gyorsabb lett volna Oroszország fejlődése, ha 70 éven át piacgazdaságként működött volna, már csak azért is, mert a túlzottan magas tőkeberuházások a fogyasztás korlátozásán keresztül végső soron fékeztek a munkaerő fejlődését is.

Jánossy [1966, 1975] nagyon óvott attól is, hogy a növekedés gyorsulását a gazdaságpolitikusok a K+F tevékenység bővítésével, vagyis több pénzzel próbálják meg elősegíteni. A kutatás eredménye, az innováció ugyanis közvetlenül nem termel jólétet. Ez még csak „recept”, amely megadja, hogy miképpen kellene megváltoztatni a termelést ahhoz, hogy a munka termelékenysége növekedjék. Az viszont, hogy a recept által előírt változás objektív előfeltételei megvannak-e, már nem a kutatástól, hanem a termelőerők tényleges fejlettségi szintjétől függ. Az mit sem segít, ha a K+F tevékenység gyorsabban tör előre, mint ahogy a termelés követni tudja – ha ez történik, az csak pazarlást eredményez [2016:173-174].

Mint fentebb már bemutatottuk, az SG modellben a tág értelemben definiált tanulás fogalmába a **másolás**, vagyis a fejlettebb országok technológiájának átvétele is benne foglaltatik. És ez jól van így! Bár elvileg nem lehet kizárni, hogy egy magyar feltaláló vagy egy magyar vállalat olyan korszakalkotó, úttörő ötlettel rukkoljon ki, amely a magyar GDP növekedési rátáját is érezhető mértékben emelni tudná, ennek a valószínűsége minimális. A forradalmian új termékek az elmúlt két évszázadban mindig az élenjáró

¹⁶ Ezzel szó szerint nagyon egybecseng a SG könyv egyik megfogalmazása, ahol az szerepel, hogy „az új gépek a tanulás katalizátorai” [2016: 75].

országokban – Anglia, Németország, USA, Japán – születtek, és ez nem fog megváltozni a jövőben sem. Egy-egy kivétel akad ugyan (a golyóstoll feltalálója Argentínában élt, a neszkáv svájci találmány, a Skype lelkét jelentő szoftver Észtországban született stb.), de ez utóbbiak saját szülőhazájuk számára nem hordoztak magukban makroökonómiai szinten is mérhető dinamizáló erőt. Ezekhez látszólag hasonló sikereket a közelmúltban Magyarország is fel tudott mutatni – ilyen volt a Rubik kocka (1975), vagy a Gömböc (2006) –, de az efféle innovációs sikerek inkább az ország presztízsét, mint a termelékenységét emelik, éppen úgy, mint a Kodály-módszer vagy az egykori labdarúgó arany-csapat teljesítménye.¹⁷

S ezen a ponton érdemes visszatérni arra a fentebb már említett hiányosságára az SG-modellnek, hogy nem veszi figyelembe a társadalmak természetes tehetetlenségét, a változással szembeni ellenállást. „(H)a a technikai vívmányok és a magasabb termelékenység terjedéséhez nem kellene óriási ellenállást leküzdeni, akkor már rég nem találnánk a Földön olyan embereket, akik az ivóvizet még ma is a kútról hordják haza agyagkorsóban a fejükön; rég nem léteznének nomád sátrak, sőt gőzmozdonyok sem közlekednének többé, mert az utolsó példányok is már múzeumba kerültek volna, a bronzbalta és a szövőszék mellé.” [Jánossy, 1975: 197]

A helyzet az, hogy az országok fejlődését két egymással ellentétesen ható erő határozza meg. Egyfelől érvényesül az inercia, a változással szembeni ellenállás. Másfelől viszont mindenütt erősen érvényesül az élenjárók másolásának igénye, amiről az SG modell is szót ejt, bár összemossa a tanulás fogalmával. A fogyasztók igényei ugyanis nagymértékben biológiailag determináltak. Élelmiszerre, ruházatra, orvoslásra, kommunikációra mindenkinek szüksége van. Aki teheti, ezekből egyre többet fog fogyasztani. A határokon átnyúló árverseny – a globalizáció – ezen biológiai korlátokon belül persze folyamatosan módosítja a fogyasztói preferenciákat (pl. mobiltelefon, fapados légi járatok). Amíg a mobiltelefon használata drága volt, addig a szegény országok számára ez elérhetetlennek bizonyult, amint csökkentek az árak, azonnal tömegessé vált az igény. És persze az is igaz, hogy a fogyasztói szokások másolása részben a divat hatásának köszönhető. A legfejlettebb országokban kialakult trendek erősen hatnak a fejlődő országokra is. Jól látható ez a hatás a gazdaságtól egy kicsit távolabb eső, olyan területeken, mint a zene vagy a filmek gyártása, forgalmazása, a sport népszerűségének növekedése.

Mielőtt bárki is nagyon beleszeretne a „tanuló társadalom” koncepciójába, érdemes felidézni Jánossy Ferenc [1969] egy másik nevezetes felismerését, a **kvázi-fejlettség** problémáját. Ez közvetlenül összefügg a másolással. Ha egy ország a fejlődés gyorsítása érdekében – protekcionista kereskedelmi politikával, a nemzeti valuta árfolyamának manipulálásával stb. – erőltetetten fejleszti a gépiparát, akkor könnyen előállhat az a helyzet, hogy statisztikai értelemben tényleg sikeres lesz a másolás (nő a gépipar termelési volumene, részaránya stb.), csak éppen az lesz a gond, hogy az ily módon előállított termékek minősége messze elmarad a fejlett országokban termelt gépektől. Magyaror-

¹⁷ Erről részletesebben ld. Mihályi [2011].

szágon pontosan ez történt az 1950-es és 1960-as években. Az így értelmezett kvázi-fejlettség csapdája az oktatásban is ott leleselkedik a kapkodó gazdaságpolitikusokra.

Bárkinek, aki a magyar gazdaság növekedését szeretné gyorsítani, el kell gondolkoznia azon, hogy Ausztriával összehasonlítva egyáltalán nincs lemaradásunk a diplomások arányát tekintve – 18% mindkét országban –, miközben a két ország teljesítménye között 2,5-szeres a különbség. Vagy egy még szélsőségesebb példa: az OECD [2009] szerint Oroszországban a 25-64 éves korosztály 54%-a rendelkezett diplomával – szemben a kb. 40%-os japán és amerikai, vagy a 30%-os svájci adattal –, ám ez egyáltalán nem tükröződött vissza a fejlettségi szintben. Polónyi [2010] arra is rámutatott, hogy ez nem magyar sajátosság, „valamennyi poszt szocialista országra igaz, hogy iskolázottsági szintjük lényegesen magasabb, mint a velük azonos gazdasági fejlettségű országoké” (id. mű 159. o.). Arról van szó, amit Holló Mária [1974] és Jánossy Ferenc [1975] egymást kiegészítő munkássága nyomán – általában is, de a felsőoktatásra leszűkítve is – extenzív fejlesztési stratégiára alapozott, kvázi-fejlettségnek, brutális tömörséggel pedig túlképzésnek és pazarlásnak nevezhetünk. Nyilvánvaló, hogy ennek a jelenségnek az egyik fő oka az, hogy – némi leegyszerűsítéssel szólva – az egyetemi tanulás évtizedeken át ingyenes volt, és részben ma is az.

Az persze igaz, hogy a főiskolákon és egyetemeken megszerezhető diploma az egyén számára a nemzeti munkaerőpiacon többnyire biztos garanciája a relatíve lényegesen magasabb állásbiztonságnak és életkeresetnek. Ha ez nem így lenne, nem tolonganának a fiatalok az egyetemek kapujában. De ez a megszerzett többlet szakismeret a növekedés szempontjából, makroszinten akár teljesen értéktelen is lehet, ha nem jár együtt azal, hogy a dolgozók következő nemzedéke megérti, elfogadja és megtanulja, miképpen kell termelékeny módon dolgozni egy kapitalista piacgazdaságban. Számos felmérés és elemző tanulmány bizonyítja, hogy ez a tudás Magyarországon ma még hiányzik az átlagemberből, de még a vállalkozók nagy részéből is.

*****

Nincs az a lelkes könyvkritika, amely akarata ellenére rá tudna venni bármely potenciális könyvolvasót arra, hogy megvásároljon és végigolvasson egy 700 oldalas, nem könnyen emészthető, egyenletekkel és képletekkel teletűzdelt tudományos monográfiát. Mégis tiszta lelkiismerettel tudom ajánlani e folyóirat olvasóinak, hogy mindenképpen vegyék a kezükbe Joseph Stiglitz és szerzőtársa, Bruce Greenwald művét. Érdemes legalább kétszer átlapozni és elmélyülni azokban a fejezetekben, amelyekben a szerzők gondolatmenete könnyen megérthető. Első olvasásra, a „tanuló társadalom” koncepciója bizonyára tetszeni fog sokaknak. Ezért kell kétszer is átolvasni, átlapozni a könyvet. Második olvasásra már fel fognak tűnni a szerzők gondolatmenetének belső ellentmondásai, sok-sok figyelmen kívül hagyott tény és tapasztalat is. Otthon, a könyvespolcon, nem biztos, hogy érdemes évtizedeken át tárolni ezt a könyvet. De arra való a könyvtár, hogy alkalmanként onnan kikölcsonózzuk az efféle műveket.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arrow, K. J. (1979): „A termeléssel szerzett tudás jelentősége a gazdasági elmélet számára”. In: Kornai J. (szerk.): *Egyensúly és döntés. Válogatott tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Berlinger E. (2017): „A piac és az állam szerepe az innovációban - Kornai János versus Joseph E. Stiglitz”, *Közgazdasági Szemle*, 64 (4): 377-393
- Greenwald, B. C. – Joseph, E. Stiglitz (2006): „Helping Infant Economics Grow: Foundations of Trade Policies for Developing Countries”, *American Economic Review: AEA papers and Proceedings*, 96 (2): 141-146.
- Holló M. (1974): *Technika és társadalom* Kossuth Kiadó, Budapest
- Jánosy F. (1975): *A gazdasági fejlődés trendvonalai és a helyreállítási periódusok* Magvető Könyvkiadó, Budapest
- Jánosy F. (1969): „Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete és felszámolásuk útja”, *Közgazdasági Szemle*, 7-8. sz. 806-829.
- Lavoine, D. (1985): *Rivalry and central planning: The socialist calculation debate reconsidered* Cambridge University Press, Anglia
- Lewis, W. W. (2009): *A termelékenység ereje. Gazdaság, szegénység és a globális stabilitás fenyegetettsége*. Gazdasági Versenyhivatal, Budapest
- List F. (1940): *A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere*. Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest
- Marx K. – Engels F. (1848): *A Kommunista Párt kiáltványa* <https://www.marxists.org/magyar/archive/marx/1848/communist-manifesto/> Letöltés: 2017. augusztus 30.
- Mihályi P. (2011): „Utolérési kísérletek Magyarországon, 1870-2030”, *MTA Közgazdaságtudományi Intézete Műhelytanulmányok*, MT-DP – 2011/1.
- Mihályi P. – Szelényi I. (2016): „Az egyenlőtlenségek valódi természetéről”, *Mozgó Világ*, 42 (11): 3-12.
- Mihályi P. – Szelényi I. (2017): “The Role of Rents in the Transition from Socialist Redistributive Economies to Market Capitalism”, *Comparative Sociology*, 16 (1): 13-38.
- OECD (2009): *OECD Factbook 2009: Economic, Environmental and Social Statistics*. http://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-factbook-2009_factbook-2009-en Letöltve: 2017. augusztus 30.
- Polónyi I. (2010): „A mitikus oktatás”, In: Kotsis Á. – Polónyi I. (szerk.): *Felsőoktatási intézmények és az innováció* Debreceni Egyetem Közgazdaság- és Gazdaságtudományi Kar, Budapest
- Reeves, R. V. (2017): *Dream Hoarders. How the American upper middle class is leaving everyone else in the dust, why that is a problem, and what to do about it*. Brookings Institution Press, Washington, D.C.
- Rostow, W. W. (1960): *A gazdasági növekedés szakaszai. Nem kommunista kiáltvány*. Magyar Szocialista Munkáspárt, Politikai Főiskola, Budapest

- Stiglitz, Joseph E. – Bruce C. Greenwald [2014]: *Creating a Learning Society. A New Approach to Growth, Development, and Social Progress*, Kenneth J. Arrow Lecture Series, New York: Columbia University Press.
- Young, A. (1991): „Learning by Doing and the Dynamic Effects of International Trade”, *Quarterly Journal of Economics*, 106: 369-406.